

דיבור ללא נשימה

יוסף מונדי; השיבה לשום מקום; ספרית פרוזה 21; בלי שנה; 142 עמ'.

הפגישה הראשונה אינה נעימה. דומה שאצה לו למונדי לשונו עד כי איך נשמתו פנויה לעצב פסוקיו כראוי וכך הוא נמצא כושל תכופות לא רק מצד דרישות הספרות, התיינה אלו אשר התיינה, אלא גם מצד הלכות שפת-עבר. חש הקורא כאילו עומד המחבר סמוך-סמוך לו ונושף בפניו מקרוב מאד, ללא הפוגה וללא חמלה. נשימתו של מונדי קצרה למדי והוא מדבר אליך, כמו איזה גלגול מקומי של קרוואק, בחפזון מטריד. חשוב לו יותר, מן הסתם, שיספיק לומר את דברו — לא חשוב כיצד — כל עוד נשימתו בו, מאשר להנעים לקורא, אם בדרך של דיבור מסודר לפי עניינו ואם בדרך של דאגה לשיתוף הקורא בחיותיו. דומני שלא איכפת לו למונדי כלל וכלל אם קוראיו לא יחזיקו מספרו. שכן, כאמור, הפגישה הראשונה אינה נעימה וגם הספר אינו נעים. ואין זה ענין הנעוץ בסגנון כלכד.

הוא: לכם הישראלים. אני: סלח לי. אני לא רואה את עצמי כישראל. אני מהגר רומני שבמקרה הגיע לאסיה בגיל 16.

והספר, אפילו על-פי הבחנים הטריטוריאליים המקובלים על משטרות החופים של העולם, הריהו מעשה ידיו של סופר עברי.

ועם זאת ועל אף כל זאת, יבוא הקורא על שכר טרחתו אם יתמיד וירוק אחרי מונדי בהתרוצצותיו המשוונת במשולש של תל-אביב-פאריס-בוקארשט. יש סוגייה הידועה עד שעמדם בנוגע ליחס בין לשון ומחשבה. וחכמים, וחכמי הספרות בכללם, גורסים שאין לך בוחן זיהוי למחשבה אלא בביטוייה. לכן, אם פגום הביטוי כי או ממנו וכו' נמצאת פגומה גם המחשבה. ועתה, בקראי את מונדי על כל העילג שבו, מוצא אני את עצמי מהרהר אחר ההלכה הזאת של החכמים ותוהה שמה יש יצאים מן הכלל שקבעו. שכן, כך נדמה לי, כאשר מונדי נושף בפני, לעתים לפחות, נתון אני לא רק למגע-קרוב-לא-נעים. אלא גם לעמידה מול חוויה ראשונית, אפילו פרימיטיבית, שלא זכתה לעבור באותה מסננת המשמעת שאין בלעדיה תרבות. אם אפשר הדבר בכלל, כי אז מונדי מתקרב אל הביטוי הבלתי-מוצר.

הטייס מודיע שאנו חולפים מעל איטליה... הו, איטליה, איטליה, איטליה האהובה עלי. מה לא הייתי נתון כדי לחיות כמה שנים טובות בין האנשים החביבים האלה, לצחוק אתם, לשיר אריות של אופרה ולאכול ספגטי. מה איכפת לי היהודים. מה איכפת לי הערבים, המאבק ביניהם כל כך משעמם, כל כך חסר תקווה, מטומטם, אבסורדי, חסר תוחלת, בהמי, טיפשי, מעורר גועל. עלי להינתק מכל זה, לצאת מזה, לעצום את העינים ולתת למחשבה לזרום לה, ללא מעצורים, לתת למראות שבמוחי לזרום בחופשיות, ללא בקרה, בזרימה הסודית הנכונה. עצמתי את עיני וכעת המראות מרצדים... נאפולי צצה לנגד עיני. הנה הצי השישי, רחובות רומא, תעלות אמסטרדם, עמק זרעאל, הר הכרמל, נמל חיפה, האניה טראנסילבניה, שטר של חמש לירות ארץ-ישראליות. הנה מרצדס, הגערה מטאנג'יר, שנשקתי על שפתיה בסלמה מאחורי הכדור.

מונדי במיטבו. אטול את הקטע "אפולוגטיקה של אלכוהול" שראשיתו באיזה חלום שחלם המשורר האנגלי שלי וסופו בחשיפה עצמית וכך לשונה: אין לי מושג מה ערכי כיוצרו ואם יישאר ממני זכר. נניח שאני מגלומן. אבל בעוד מליון שנה מי יזכור שהייתה קיימת בכלל אנושות?... ליפול על הקרקע, לחוש את כאב החבטה. עוד לא הגיע הזמן. הקרב שלי עדיין לא נגמר. (עמ' 104).

אם מגלומניה יש כאן ואם ילדותיות של מחשבה יש כאן, הרי גם טריות והיוליות יש כאן ועל כן גם

אוטנטיות יש כאן. ובמובן זה מונדי שייך גם שייך לספרות אשר בלשונה הוא משתמש. עמוס עוז כתב דברים מאלפים על אי-הבהירות הסגולית האופפת את עצם מלאכת הכתיבה בעברית ובאותו פסיפס יחיד ומיוחד שמרכיביו משונים ושונים זה מזה, החל בשרשיות הישוב הישן, דרך מודעות המולדת המופגנת-המודעת של דור תש"ח ועד הדרו-שורשיות של אותם סופרים שעשו להם אידיאלוגיה מן המושג הזה, מתייחד מקום גם למונדי, הפליט-הרומני הכותב עברית, בלי-תבונה ועל לא עוול בכפו, על נופים זרים ועל זרותו שלו פה.

זרה היא זרותו של מונדי. הוא מתאר כיצד הוא מוצא עצמו באיזו הפגנה, מעורב-לא-מעורב, כאילו אין מעורבותו המצוייה בעסקי העם הזה באה לו אלא מתוך התנגדות עקרונית-כללית לעסק כולו. בתרבויות העולם מוכרת דמותו של הקוסמופוליט נטול-השורשים שזרה לו כל שייכות ארצית ומאז פינסקר לפחות יודעים אנו שזוהי דמותו של היהודי והשמחים בימינו על יהודה המחודש של ישראל המדינה ודאי חייבים לשמות על שלא גברה הישראליות האסיאתית על היהודי שבמונדי. וזהו ה"הירוסקופ האישי" שלו להודש אפריל:

רבנים, אדמו"רים, תלמידי חכמים, חסידים וחזורים בתשובה, שצדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד במחיצתם. ספרות דתית, תורנית. מסמר בראש. גולגולת מפוצצת. תכנים ותודעות לאומיות. לאומנות. הטבות. מילגות. משכורות שמנות. אהבת מולדת. להיות קבוע בקבר. קופת תגמולים. עזרה סוציאלית. פרחי כהונה רוקדים סביב אליל כנעני. אל תלך עירום שלוש שנים בירושלים. קנה לך חליפת "בגיר" בצבע תפוז אצל "אדם אנד איב" ב"דיזונגף סנטר"; אכול ארוחת-צהריים ב"לונדון מיניסטור"; השקע כספך בבנק-הפועלים; הבנין שלהם יותר יפה מבניין בנק לאומי — הוא מצופה שיש איטלקי מקארארא. (עמ' 107).

מדינה יהודית של היהודים כאן ומונדי, חרף כל מחאתו, הנו סופרה של מדינה זו ואין זו אשמתו שכוז היא.

גרשון ויילר

מרובה בו האתנח על הכתוב

אדם נולד פעמיים, למנחם חפץ; ספריית פועלים; תשמ"א.

באתי אל ספרו של מנחם חפץ לקיים את שביקש בפתחו: "ללא בהילות יבוא הבא/ימדדם לפי מידתו וילך לו/יטול המבין וישא עימו מיני אלף, מיני רבכה" ("אדם נולד פעמיים", עמ' 7), אך איני יכול לקבלו כפי שהינו, ללא דברים, או ככותבו בשיר "אני עומד כקבצן" (עמ' 8): "אתה חייב לקבלני כפי שהנני/ מתווה בוז וחרפות על כפות השער/ לועג ומהתלל בכעלי תריסים/ אתה חייב לקבלני ללא דברים/ ללא דין חסד או חובה." המשורר, כך מצויין בדש האחורי של ספרו, הינו יליד 1933, היינו — לפנינו ספרו הראשון של אדם בן 48 שנים, אשר, כפי שהזעם מעיד על עצמו, נולד בשנית עם כתיבתו: "פתאום הגזעום העלים צבעיו/ ורחש צעדי ממעשי/ מאבלו ומאפרו שלו/ כך הוא קם ומעמיד ספר חייו." ("אדם נולד", עמ' 7) ניתן לומר, כי בניגוד למחשבה המקובלת בציבור ואף עלי, יפה הייתה השגיחה בפירסום דברי-השיר. שכן — לפנינו דברי-שיר מגובשים מאוד בשפתם, בדימויים ובריחמם הפנימי שלהם.

לשם ביסוס הדברים, אתעכב תחילה על שפת השיר. לפנינו שירה שנכתבה, כפי הנראה, על-ידי משורר המקורב מאוד אל המקורות, והעושה שימוש היטב בשפת-הקודש. כמעט בכל שיר נמצא הד המקרא. כך למשל "מנודח" (שיבוך מדברי הנביא ישעיה, בשיר

"אני עומד", עמ' 8), או "מבשרי אחזה" (שיבוך מאיוב, "לא למדתי", עמ' 17), "גלים מתלהמים" (ישעיה, "אני מביט", עמ' 23) ועוד. יש בשימוש מבוקר, מפוכח וקפדן זה בלשון-הקודש, משום החיאה של השפה העברית. לא תמצא בספר שימוש בניב-ניבים, סלנג, התפרעות לשונית, כי אם שימוש מעודן, זהיר ומפדה בשפה, לעתים תוך גזירת מלים חדשות משרשים קיימים. כך למשך "שעון קותק באפלה". ובכלל — נעשה כאן שימוש במלים אשר רבים וטובים וזנחו משכבר לטובת הסלנג. מלים כ"שפי" או "צחי-צמא", "הד בוקק" ו"כוחו ותנאתו". ברור כי שפת השיר תחייב את הקורא הנאמן לגשת הרבה אל המילון העברי ואל ספר-הספרים. אך תהיה זו פגישה מענגת ומרתקת, באמצעות שיר מעניין לא פחות.

מנחם חפץ כותב מתוך עמדה של "מתווה בוז וחרפות על כפות השער" ("אני עומד", עמ' 8), מתוך יאוש מתאפק במידת האפשר ומתוך ראיית הווייתו של האדם כהוויה ארעית, חולפת, שדרכה סלולה אל העפר. פה ושם מבצבצות שורות העשויות להתפרש כרומזות על מקרה אבדן במשפחתו של המשורר. כך למשל: "התאמיני בגילגול הנשמות.../ היום אני איתך התאמיני?/... הכל חולף הכל ניתן להשאלה.../ עוד שוב אשוב חכי לי.../ ("ראי גחליליות", עמ' 9) וכן האופן בו הוא מכנה את שירו: "שיר חמדת לבעלת נזיר/ שהסתלקה מכבר" ("המגילות", עמ' 15). יש רושם עז של ציפיה למוות, כגורם המאחד עם המתה היקרה, המבוטאת למשל בשיר "פתחי לי רעיה" (עמ' 30), בו הוא כותב: "פיתחי לי רעיה חדרי תימן/ את יודעת כמה/ רוח צפון קשה/ מורט במפרשי אבה בים." אי אפשר שלא ללכת אצל איוב, בפעם המייד-ע-כמה תוך קריאת השירים, ולקרוא שם, אצל האישה המיוסר ההוא: "וימי קלו מיני רץ/ ברחו רץ-ראוי/ חלפו עם אוניות אבה" (איוב, פרק ט' כו). אי אפשר, כמו כן, להתעלם מגודל תוגתו, המשתדלת להיות מאופקת, של המשורר הזה, הכותב על עצמו: "צבא אדם יחיד מגוייס עת מוות" ("צבא הבלואים", עמ' 32), בצינו בראש השיר את המובאה מאיוב — "הלא צבא לאנוש עלי-ארץ" (איוב, פרק ז', א'). הוא, המדבר המגוייס לעמל עד מוות, אף שואל את עצמו רטורית: "האשא צער/ מעבר לגבעות אין אדם?/ למקום שהדרכים נאספות/ בדרך אחת/ ברכב אחד?/ ומצייר לעצמו את תמונה ההלוויה, בדרך אל בית-העלמין ("האשא צערי", עמ' 29).

נראה כי מלאכת השיר היא נחמתו היחידה של המשורר, אם כי תוך מודעות לארעיותה, לריקותה של המלה הכתובה מול ניפוץ החלומות, מול אבדן התקווה, מול המוות והתוהו. המדבר קם ומעמיד ספר חייו "מאבלו ומאפרו שלו" ("אדם נולד", עמ' 7), כשהוא, למעשה, כבר אפר בעצמו, כשהוא עומד כקבצן גא וגלוי-ראש, המגדף בלב זורק מרה את כפות השער, ואולי את האל הנורא, אשר המר חייו, הוא, שבתגותו ובהמון ליבו כבר פנה לסגוד אפילו למולך ולאשרה, אלילי הכנענים הקדמונים, ואשר במר ליבו כבר פונה הוא "למהמורות, לדרך הסכלים" ("לא למדתי", עמ' 17).

מלאכת השיר עבורו היא איזו אחיזה נואשת בנייר ובצפורן, של נידון לאט, המבקש להניח בנייר קריאות, כי הוא יודע ששנותיו האבודות "אינן עושות להן יד/ מגל סקילה או כתובת" ("השנים האבודות", עמ' 18), הוא, שבזמן חייו הנוחר הינו "הלך אקרא/ הנעצר ומאזין כאחד מעיקולי הדרך" ("כל הרחשים", עמ' 24) ורוצה להקליט מן הדברים להם הוא מאזין, כי ממעל אין מי שמקליט, מי שזוכר לעד. לא סתם רוצה הוא להקליט.

הוא מתגלה כמקליטן העושה מלאכתו בעדינות רבה, תוך לחישת הסוד של יקום, על כל יופיו ואפסותו. הנה "קול כינור מחמך בדרך הארובה, נופים נמוגים בשרב" ("מבחר", עמ' 16), או "יוצא בדרך עפר כבושה/ המושכת אילנות כצידי כינור" ("לילה לופת", עמ' 37). ומשום שאת מלאכת-שירו הוא עושה בתוגה, מתוך הציפייה למוות, מתוך המוות הפנימי עצמו, לדעתו, יכול המשורר הזה לכתוב לנו, הקוראים, שורות כאלה הבאות: "טלו את שירי/ ועשו אותו פלסתר/ כי אולי אמות כטרם אור/ ואיש לא יכירני/... צועד באור השמש הקרה/ כאילו יצאתי מהמתים/ לראות בשירי האחרון" ("טלו את שירי", עמ' 31).

לבסוף נותר לי רק להזכיר לכותב עצמו, ובמלאתו שלו, כי "ניתנה לנו ארכה בעליונים/ ללכת שפי בהינומת